

- onderzoek werd vastgelegd in een interne rapportage: *Kleuronderzoek Ste. Gertrudiskapel*, november 1990.
- De opengewerkte delen van de balustrade dateren waarschijnlijk uit een latere periode. Hiervoor spreken niet alleen bouwkundige aanwijzingen, maar ook het feit dat tijdens het kleuronderzoek op de opengewerkte delen een geringer aantal verflagen werd gevonden en de 17de-eeuwse marmer-imitatiebeschildering ontbreekt.
 - In de Gertrudiskerk bevinden zich twee zeventiende-eeuwse schilderijen die van oorsprong thuishoren in de westwand van de kapel. Hierop zijn respectievelijk afge-

beeld: de „Dooop van een Ethiopiër door Philippus“ en de „Dooop van hoveling Cornelius door Petrus“. Beide schilderijen worden gerestaureerd in het atelier van E. J. Tjebbes te Bussum en zullen na restauratie teruggeplaatst worden in de westwand van de kapel.

- In het totaal zijn 11 apostelen (Jacobus de Mindere ontbreekt) en vier evangelisten uitgebeeld.
- Deze slechte plekken betreffen met name onderdelen van het schilderij die door eerdere onoordeelkundige restauraties zijn ontstaan.

EEN REIZIGER IN UTRECHT.

THOMAS PENNANT OP DE GRAND TOUR 1765

Reizen

Het maken van lange reizen over het Europese vasteland nam na de val van het Romeinse rijk behoorlijk in populariteit af. Hadden de Romeinse heerscharen er voor gezorgd, dat de uithoeken van het Rijk door goede wegen met elkaar werden verbonden en gaf de aanwezigheid van garnizoenen de reizigers een gevoel van veiligheid, na het uiteenvallen van de organisatie van de Romeinen was het vonnis van dit wegennet ook getekend. Plaatselijke machthebbers, sterk op autarkie en politieke zelfstandigheid gericht, hadden geen baat bij een goed onderhouden wegennet, dat het concurrenten maar gemakkelijk zou maken om huis en haard te bedreigen. De wegen vervielen en werden onveilig: rondzwerfende roversbenden maakten lange reizen tot een hachelijke zaak.

Gereisd werd er dus voornamelijk door mensen die een noodzaak daartoe hadden: marskramers, kooplieden, monniken, studenten, soldaten, pelgrims en vogelvrijen.

De mentaliteit veranderde mee: de bevolking richtte zich sterk op de eigen directe omgeving en alles wat van daarbuiten kwam was op zijn minst vreemd en vaak bedreigend. Reizigers stonden dan ook niet in hoog aanzien.

Pas bij de opkomst van de steden en het groeien van de handel werd reizen weer een dagelijks fenomeen. Uiteraard bleef het gros van de bevolking nog binnen de eigen gemeenschap, maar diplomaten, kooplieden met hun gevolg en geleerden reisden door heel Europa. Vaak nog onder erbarmelijke omstandigheden, want de wegen werden nauwelijks verzorgd.

Koningin Elisabeth I van Engeland zag als een van de eersten de positieve kanten van reizen. Zij liet op eigen kosten jonge edellieden naar het buitenland gaan, waardoor ze verwachtte de beschikking te krijgen over een corps diplomaten dat veel van de wereld had gezien, zich gemakkelijk bewoog in gezelschap van vreemden en die goed de taal en zeden kenden van de buitenlandse gezanten en vorsten met wie er werd onderhandeld.

Toch bleef reizen een gevaarlijke zaak: sommigen zoals Fynes Moryson verkleedden zich vaak als boe-

renknecht, om zo geen rovers aan te trekken. Hij verstopte zijn geld in zijn schoenen, wat hem vooral blaren opleverde. Rijke kooplieden gingen altijd onder bescherming van een uitgebreid escorte op weg.

Oorlogen en epidemieën maakten het de reizigers niet gemakkelijk: een rondreis over het continent duurde vaak jaren en in de tussentijd kon het aanvankelijke reisdoel onbereikbaar blijken. Ondanks dat werd het maken van langere reizen over het Europese vasteland in de 16e en 17e eeuw steeds populairder.

Grand tour

In 1639 reisde Richard Lassals het vocabulaire met de term „grand tour“. Lassals was afkomstig uit Yorkshire, waar veel katholieke families woonden. Ook hij stamde uit zo'n geslacht en vertrok naar het seminarie in Douay om er een opleiding tot priester te ontvangen. Dit betekende effectief een verbanning, aangezien katholieke priesters in het protestantse Engeland vogelvrij verklaard waren. Sommigen van de in Douay opgeleide priesters trokken toch naar Engeland om missiewerk te verrichten, maar de meesten bleven op het continent werkzaam. Deze priesters maakten in dienst van de kerk vaak lange reizen, vooral uiteraard naar Rome. Ook Lassals maakte diverse lange trips door Frankrijk en Italië. Hij was daardoor een ideale mentor voor de jonge Engelse edellieden die als onderdeel van hun opvoeding een reis maakten over het continent, een reis die bekend raakte met de typering van Lassals, als „Grand Tour“.

In Engeland was het steeds meer mode geworden om jongelieden uit de gegoede stand na hun scholing, zo tussen hun 15e en 20ste jaar een reis door Europa te laten maken.

De bedoeling van deze reis was de blik van de jongeman te verruimen, zijn talenkennis te vervolmaken en zijn algemene kennis te verbreden. Na de ervaringen van een dergelijke reis zou de jongeman zich gemakkelijk bewegen in allerlei kringen en een hoop levenswijsheid hebben opgedaan. Een bijkomend effect was dat de wilde streken die men in deze leeftijd van de jongens kon verwachten ver van het eigen nest plaatsvonden.

Maar de ouderlijke autoriteit was ver weg en om nu te zorgen dat de knullen zich niet alleen in bordelen en speelholen ophielden, was het van het grootste belang dat er een mentor meeding, een ouder ervaren iemand, die er op toezag dat de pupil zijn dagelijkse lessen in spraakkunst, dans, paardrijden volgde, regelmatig verpoosde in musea en kabinetten, ateliers van handwerkslieden en kunstenaars bezocht en zijn opwachting maakte bij de plaatselijke adel. Dat dit geen gemakkelijke taak was blijkt wel uit de bijnaam die deze mentoren kregen: „bear-leaders“.

Vele katholieke Engelse priesters zoals Richard Lassals waren daarvoor uitermate geschikt. En ondanks hun katholieke achtergrond waren ze zeer gezocht als mentor voor adellijke jongelieden op hun „grand tour“.

In de loop van de zeventiende maar nog sterker in de achttiende eeuw werd het maken van de „grand tour“ zo'n wijd verbreid fenomeen, dat niet-Engelse reizigers zwaar klaagden over de duizenden Engelsen die ze op hun weg ontmoetten. Lang niet alle jongelieden gedroegen zich, zo ver van de ouderlijke macht, altijd even beschaafd. Niet alleen maakten ze door hun luidruchtigheid en geruzie de andere gasten in de herbergen het leven zuur, ze smeten ook met geld. Het maken van de tour was een „once in a lifetime“-gebeurtenis en er werd niet op een cent gekeken. Dat betekende dat daar waar de Engelse toeristen verschenen, de prijzen gigantisch omhoog gingen.

De route

Het uiteindelijke doel van de grand tour was een bezoek aan Italië, dat gezien werd als de bakermat van de beschaving. Hoewel het onder de puriteinse regering van Cromwell verboden was voor Engelse onderdanen om Rome (de zetel van de anti-christ tenslotte) te bezoeken, ontvingen diverse kardinalen in de pauselijke stad jaarlijks tientallen Engelse gasten. Toen in de achttiende eeuw de Engelse koningen een tolerante houding hadden aangenomen, werd Rome een belangrijke halte in de grand tour.

De tour begon meestal in Calais of een andere Kanaalstad. Met koetsen van diverse omvang en snelheid reisde men dan via Lyon door Frankrijk, over Basel en Zwitserland door de Alpen om dan door Noord-Italië te geraken. Bezoeken aan Genua, Pisa, Rome, Florence en Venetië lagen dan in het verschiep. Zuidelijker dan Napels kwamen de toeristen nauwelijks: men was het er algemeen over eens dat daar de beschaving ophield. Ook de Pyreneeën vormden zo'n grens.

Na een periode in Italië begon men de terugreis. Vaak reisde men via Wenen en Zuid-Duitsland, om dan vervolgens de Rijn af te zakken richting de Lage Landen. Sommigen maakten nog reizen door Noord-Duitsland, naar Berlijn, Dresden en Hamburg.

De laatste etappe in de grand tour ging meestal over het grondgebied van de lage landen. Een hele verademing, zo blijkt uit de reisverslagen.

De lage landen

Na de slechte wegen en de ontelbare douaneposten

THOMAS PENNANT, F.R.S.
By Thomas Gainsborough, R.A.

van Frankrijk, de nog slechtere paden van Italië en het door rondtrekkende roversbenden onveilig gemaakte Duitsland, had de reiziger het gevoel in een andere wereld terecht te komen, zodra de grens met de lage landen werd overschreden. De wegen waren er goed, de rytuigen en diligences stukken beter en een vervoermiddel als de trekschuit vervulde hem met bewondering. Vooral de hygiëne, het landschap en het weer kon zijn goedkeuring wegdragen. Over de trekschuit werd het volgende gemeld:

„Het is precies een herberg, verdeeld in verscheidene ruimtes. Je kunt er een goede maaltijd van zes of zeven gangen bestellen, met een goed glas wijn en dat alles niet te duur. In de winter wordt er aan boord gestookt en de boot vaart zo rustig, dat je het gevoel hebt in een gewoon huis te verblijven.“

Ook de Nederlandse herbergen hadden een goede reputatie. De kamers waren schoon, droog en goedkoop, de bedden fris opgemaakt en zacht en het eten was overvloedig. Nadelen waren het vele roken van de Hollanders, de bedsteden die met enige argwaan werden bekeken (men verwachtte er 's nachts uit te rollen en een vervaarlijke smak te maken) en de gewoonte van de kok vogels en vissen met kop en al op te dienen. Ook werd gewaarschuwd voor de herbergier: gasten moesten het niet in hun hoofd halen te protesteren tegen de rekening. Zodra een klant over het bedrag begon te klagen, werd de rekening onmiddellijk flink verhoogd. Had de bezoeker dan nog niet door hoe het in Nederland toe ging, dan werd een ma-

gistraat gehaald en moest alsnog de verhoogde rekening worden voldaan.

Trekpleisters in Nederland waren uiteraard Amsterdam met zijn enorm drukke haven en de Leidse universiteit. Toch werd ook Utrecht regelmatig bezocht. De beroemde Engelse auteur James Boswell bezocht gedurende de jaren 1763-64 de Utrechtse universiteit. Hoewel de Leidse beroemder was, werd het leven in Utrecht veel gezelliger gevonden. In 1765 bezocht een andere Engelsman, Thomas Pennant onze stad. Hij heeft hierover een verslag nagelaten.

Thomas Pennant

James Boswell beschreef Thomas Pennant als „de beste reiziger die ik ooit gelezen heb. Hij ziet meer dingen dan wie ook.“ Pennant was één van die jongelieden die op de grand tour waren geweest en de smaak van het reizen te pakken hadden gekregen. Op zijn reis maakte hij kennis met beroemde wetenschappers en kunstenaars. De vragenlijsten die sommige toeristen meekregen om hun nieuwsgierigheid wat op gang te brengen waren voor hem overbodig: hij had een brede belangstelling, variërend van het maken van tapijten, de dierentuinen in Frankrijk, de kleding van de vrouwen tot het werk van schilders en graveurs.

Op zijn reis door Frankrijk bezocht hij Buffon en hij sliep in een herberg die Jean-Jacques Rousseau één dag tevoren verlaten had. Op de tocht door Zwitserland ontmoette hij Haller en Voltaire. Merkwaaardigwijs bezocht hij Italië niet: zijn interesse ging in de eerste plaats uit naar wetenschappers en die ontmoette hij vooral in Frankrijk, Zwitserland en Duitsland. Op de terugtocht naar zijn vaderland kwam hij ook door de lage landen, waar hij logeerde in Nijmegen en zijn weg via Arnhem vervolgde. Ook hij was zeer te spreken over het landschap, de steden en de kwaliteit van de wegen.

Uit zijn reisverslag:

„(8 juli 1765) Ging om acht uur op weg; het landschap heuvelachtige heidevelden, zwart en kaal zoals de heide in Staffordshire. De weg werd op veel plaatsen omzoomd door bomen. Na het verlaten van deze heuvels reden we door Wageningen, een kleine nette stad in zeer vlak gebied. Gegeten in een alleenstaand huis in een dorpje Kirp(? F. V.) geheten, in de nabijheid waarvan sterke verdedigingswerken de overgang naar het vlakke land bewaken. Zag grote tabakplantages. Langs de dijken stonden vele wilgen. Bereikte Utrecht, een grote en prachtige stad. De straten zijn breed, vele hebben een gracht in het midden en zijn aan beide zijden met bomen beplant. Onder aan de straten langs de grachten zijn vele woningen die er uitzien als kelders, maar de rook die eruit opstijgt hindert de huizen erboven sterk.

De kerktoren is erg hoog en kan van grote afstand worden gezien. De kerk is onafgebouwd gelaten; volgens een oude legende vertellen de inwoners dat de halve kerk weggeblazen is en nooit meer is teruggevonden. De maliebaan vlak buiten de stad lijkt veel op die van St. James (in Londen) en hoewel hij niet zo

lang is, zijn de bomen erlangs veel mooier. Bovendien zijn er zes smallere wandelpaden naast de maliebaan. De hele omgeving van Utrecht is erg mooi, prachtig begroeid en voorzien van goede afwatering. Heb overnacht in „Het Kasteel van Antwerpen“, een uitstekende herberg.

Tijdens een tweede bezoek aan Utrecht, op 28 juli heb ik de tuinen gezien van de heer Van Mollem, eigenaar van de zijdespinnerijen. Ze zijn enorm groot en een perfecte uitdrukking van de Nederlandse smaak. Er staan twee grote koepels die met schelpen in verschillende patronen zijn bedekt. Deze zijn zo prachtig als dit soort dingen maar kunnen zijn.

Heb de kerktoren beklommen: het bovenste gedeelte is precies als een lantaarn gebouwd. Van daaruit heb je een enorm uitzicht naar alle kanten over dit zeer vlakke land. Ik zag Amersfoort, Amsterdam, Haarlem en Rotterdam liggen.“

Deze laatste observatie maakt de karakterisering van Boswell wel heel treffend. Hierna vertrok Pennant voor een bezoek aan Overijssel, Gouda en Rotterdam. Via Amsterdam, Den Haag, Antwerpen en de Vlaamse steden reisde Pennant terug naar Calais, waar hij op 18 augustus overstak naar Engeland. Hij was toen bijna een jaar onderweg geweest. Dit was korter dan veel grand tours duurden. Sommigen namen wel vier jaar in beslag.

Reizigers die de grand tour achter de rug hadden, ontmoetten elkaar jaarlijks in Londen, in Societies of Dilettanti. Daar werden herinneringen aan die goede oude tijd opgehaald en verhalen van nieuwkomers beluisterd.

Ondanks dat er veel kritiek kwam op de grand tour - hij zou zeer kostbaar zijn en het leereffect gering - heeft dit fenomeen veel invloed gehad op het Engelse dagelijkse leven. Vele Italiëgangers bouwden hun buitenplaatsen in een Italiaanse stijl, velen kochten kunstwerken uit Frankrijk en Italië of lieten buitenlandse kunstenaars overkomen. De gewoonte was om in Italië tijdens de reis een groepsportret te laten schilderen, als tastbaar bewijs van de aanwezigheid. Dit portret kreeg dan een prominente plaats in huis. Door de Franse Revolutie en de oorlogen tussen Napoleon en Engeland kwamen de reizen over het continent tot een abrupt einde. In de negentiende eeuw bezochten de Engelsen opnieuw in grote getalen het continent, maar de komst van de spoorwegen en de stoomschepen hadden intussen het karakter van de tocht ingrijpend gewijzigd.

Fred Vogelzang

Literatuur:

Chaney, E. The Grand Tour and the Great Rebellion. Richard Lassals and „The voyage of Italy“ in the seventeenth century (Genève, 1985).
Hibbert, C. The Grand Tour (London 1969).
Beer, G. R. de Tour on the continent 1765 by Thomas Pennant Esq. (London 1948).